

Т. М. Федарцова, кандыдат філалагічных навук

ТЭМА «ВІДУШЧАСЦЬ» І «НЕВІДУШЧАСЦЬ»
Ў БЕЛАРУСКАЙ І СУСВЕТНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

The article dwells upon the problem of spiritual «perfection» and «non-perfection» of a personali.

Паколькі спрадвечна актуальная праблема «відушчасці» і «невідушчасці» метадалагічна важная, дамінантная і цалкам датычыцца лёсу чалавецтва ў цэлым, яго прагрэсу, ёю не магли не цікавіцца аўтары старадаўніх манускрыптаў, стваральнікі шматлікіх фальклорных твораў. Яна вандравала па многіх помніках мастацтва, пачынаючы з паданняў, «Бібліі», старадаўніх міфаў ці народнага эпасу. У трагедыі Эсхіла «Прыкуты Праметэй» знаходзім радкі пра пакаранне Зеўсам тытана, які падараваў людзям агонь – сімвал жыцця. Зеўс асляпіў яго, прыкуў ланцугамі да скалы на краі свету. Цар Эдып з аднайменнай трагедыі Сафокла сам сябе асляпіў, каб не бачыць сонца, сваіх дзяцей, якім прынёс толькі пакуты, ды і сябе самога... Цар Крэонт з трагедыі Сафокла «Антыгона» за свае неразумныя ўчынкі просіць у лёсу закрыць яму вочы назаўсёды:

Лёс мой апошні. Дай мне астатні
Дзень мой. З'явіся, з'явіся –
Каб я не бачыў,
Наступнага дня! [6; 92]

Бо не ўсё на самой справе з'яўляецца такім, якім мы яго бачым насамрэч. Амаль пра тое ж самае яскрава сведчыць і змест Бібліі. Першая спроба распрацоўкі закранутай праблемы была зроблена яшчэ ў пачатку Нашага часу ў «Новым заповеце»: Хрыстос – сын Бога – усё бачыць і ўсё чуе, а астатнія людзі – сляпыя, «невідушчыя» – не разумеюць сапраўднай сутнасці рэчаў і з'яўляюцца абыякавымі (у пераважнай большасці) сведкамі ўкрыжавання «ўсебачнага» і выдатна пра ўсё дасведчанага, празарлівага Прарока на Галгофе. Апосталы таксама хутчэй за ўсё не разумеюць да канца сваёй адкрывальніцкай і выхавальнай місіі, неад'емнай ад цяжкіх шляху Хрыста, ад яго высакароднага ўчынку – нават смерцю сваёй прасвятліць зацемраных, затлумленых сляпых. Біблія трактуе, што розум адыгрывае ці не апошнюю ролю ў самапазнанні і самаразумеўні ў падобных выпадках. Галоўнае ж пры гэтым – Вера ў правільнасць выбару і бездакорнасць пазіцыі Хрыста як носбіта ідэй святла, умення бачыць нябачнае, схаванае. Падобныя матывы можна знайсці не толькі ў хрысціянскім вучэнні, але і ў многіх старадаўніх паганскіх звычаях нашых продкаў. Толькі ў любыя часы знаходзіліся прарокі, якія вялі за сабой народ, бачылі свет па-свойму і таму імкнуліся выкарыстаць іншых («невідушчых») у сваіх

мэтах (іх называлі ўладарамі свету, вешчунамі, старэйшынамі, правадырамі). Але ў агульным філасофскім плане «відушчасць» – гэта святло, Бог, існасць, дабро, а «невідушчасць» – цемра, затлумленасць. Гістарычна дадзеная праблема залежыць ад супрацьстаяння Неба, Вышыні і Зямлі, Нізу. Вядома, раўнавагу паміж гэтымі супрацьлеглымі полюсамі ўсталяваць вельмі цяжка. Яна залежыць ад таго, ці можа кожны чалавек выбіраць свой лёс, свой шлях.

У XIX стагоддзі тэма «відушчасці» і «невідушчасці» актыўна развіваў выбітны бельгійскі тэарэтык, драматург, прыхільнік сімвалізму, стваральнік «тэатра маўчання» (або «тэатра смерці») Морыс Метэрлінк. Класічным узорам сімвалісцкай драмы Метэрлінка можа служыць напоўненая напружаным трагізмам п'еса «Сляпыя». Але мэтай Метэрлінка было не проста расказаць пра трагедыю сляпых бездапаможных людзей, што па волі лёсу засталіся без правадніка ў чужой мясцовасці. Яго твор суцэльна «начынены» сімваламі: сляпыя сімвалізуюць чалавецтва, якое страціла маральныя арыенціры, памерлы святар – царкву, якая ўжо не здольная суцэшыць людскія пакуты, мора-акіян – забыццё і небыццё, сляпая, якая раней бачыла, – мінулае, нованароджанае дзіця, што бачыць, – будучыню. Святло маяка, якое сляпыя не бачаць, але здагадваюцца пра яго існаванне, – гэта веды, якія па злой волі лёсу не дадзена ім спасцігнуць. У свеце, створаным Метэрлінкам, у так званых «маленькіх» драмах, няма месца радасці і надзеі.

Максім Танк па-свойму вырашае тэму «відушчасці» – «невідушчасці». Ён ставіць нязнаную сусветнай літаратурай праблему засляплення. Гэта праблема свядомасці і несвядомасці, свету, маральнай адухоўленасці і духоўнага заняпаду. У разуменні эстэтычных пошукаў паэта ключавой становіцца тэма нацыянальнага адраджэння. Перад французам, англічанінам, іспанцам, італьянцам, немцам, рускім ці ўкраінцам даўно не стаіць пытанне нацыянальнага самавызначэння. Ды вось толькі беларус у бясконцым пошуку «самога сябе», быццам засляпіла яму вочы і зацемрыла душу. Да галоўных нацыянальных каштоўнасцей паэт адносіць Радзіму, род, мову. Ён умела перанёс разгляд гэтых сакральных вобразаў са сферы сацыяльна-палітычнай у сферу маральна-філасофскую, біблейскую. У назве верша «З даўніх заповедзяў» адчуваецца прыхаваная

народная педагогіка, скіраваная на ўзмацненне духоўнай повязі пакаленняў:

З даўніх заповедзяў сёння
Паўтараю я нязменна:
Ратуй, Божа, ад вар'яцтва
Нематы і засляплення [4; 27].

Як і ў драмах Метэрлінка, творчасцю якога наш класік, дарэчы, шчыра захапляўся, у паэзіі М.Танка на раскрыццё ідэі працуе сімвалічны, а падчас і выразна алегарычны, прыём пісьма, таму ягоняя вершы часта поўняцца шматлікімі вобразамі-сімваламі, многія з якіх з'яўляюцца скразнымі: крыж – раскрыжаванасць душы і непазбежныя пакуты; сонца – святло, радасць, шчасце, абуджэнне пасля «змрочнага» сну; разбураная хата – цяжкая доля, адрачэнне ад сваіх каранёў, мовы; камень – несправядлівасць крыўда. Праўда, у зборніку «На камні, жалезе і золаце» сімвалісцкія акцэнты змяняцца.

Тэма духоўнай «невідучасці» беларуса не новая. У свой час да яе звярталіся рамантычна настроеныя філарэты Адам Міцкевіч, Тамаш Зан, Ян Чачот, Антоні Адынец, Аляксандр Ходзька, затым Францішак Багушэвіч, Янка Купала і Максім Багдановіч. Філарэты пад «невідучасцю» разумелі стан прыемнага снутрызнення пра мінулую веліч роднай краіны і яе мовы. Тыповым у гэтым плане з'яўляецца верш Аляксандра Ходзькі «Старац», у якім аўтар звяртаецца да сляпога старога з просьбай праз чынную песню на роднай беларускай мове распавесці пра слаўную мінуўшчыну некалі велічнай і магутнай Літвы:

Паспявай жа, вайдэлоце,
Штось з літоўскіх нашых песняў,
Як я сны б свае ў самоце
Мовай роднаю развесніў
.....
Спяць Альгердавыя воі,
Пра іх славу – з сілай новай
Мне спявай айчыннай мовай.
Песні памяць нам вяртаюць ... [5; 343].

Багушэвіч пад «невідучасцю» разумеў затлумленасць і невуцтва беларуса, Купала ж падае яе праз стан зацяжнага маркотнага сну, які павінен рана ці позна скончыцца.

Багдановіч паказаў глыбокую трагедыю народа, што сам сябе не бачыць і не чуе, згубіў уласны голас, святло і волю:

Народ, Беларускі Народ!
Ты – цёмны, сляпы, быццам крот.
Табою ўсягды пагарджалі,
Цябе не пушчалі з ярма
І душу тваю абакралі, –
У ёй нават мовы няма [1; 266].

Але, калі Багдановіч толькі акрэслівае тэму «невідучасці», то Максім Танк шукае выйсце

з трагедыйнай сітуацыі і як сапраўдны мастак-грамадзянін знаходзіць паратунак у роднай мове, матчынай песні, навучы, якія выведуць «невідучых» з цемры да святла, раскрыюць ім вочы на сапраўдную ісціну і дапамогуць актыўна супрацьстаяць знішчэнню духоўных каштоўнасцей беларусаў. Таму паэт і імкнецца папярэдзіць суграмадзян, што:

Аслепшы,
Яшчэ можа з кульбакай
Дарогу дадому знайсці,
Аглушы,
Яшчэ будзе чуць
Скрып дзвярэй сваёй хаты.
Анямеўшы,
З сябрамі бяседу вясці
Ва ўспамінах.
Толькі страціўшы Радзіму,
Будзеш як камень,
Сляпы, і глухі, і нямы [3; 23].

І усё ж, сапраўды глыбокааналітычную паэзію Танка хоць і вызначае судакрананне з безліччу жыццёвых праяў, галоўнай застаецца менавіта засляпленне. А яно бывае рознае: засляпленне ілжэпрацоцтвам, бяспамяцтвам, славай, уладай, грашыма, ганарлівасцю, пыхай, нават каханнем-жарсцю. Цікава, што ў разрэзе жанравай палітры дадзеныя тэмы найбольш шырока разглядаюцца ў верлібрах. Напрыклад, у паэтычным зборніку «Збор калосся» змешчаны верлібр «У акуліста», у якім аўтар засведчыў свае адносіны да засляплення славай і ўладай, адлюстраванне ідэю пошукаў народам сябе самага. У чаканні сваёй чаргі да акуліста паэт уважліва «вывучае» шматлікія плакаты пра тое, як ашчадна трэба берагчы зрок. І з сумам канстантуе, што сярод вялікай колькасці шматлікіх парад, няма ні адной, якая б навучыла пазбягаць празмернай прагі ўлады і славы:

І дзіўлюся, што забылі
Пра самую небяспечную хваробу –
Пра слепату
Ад славы ці ўлады.
Можа, таму, што яна амаль
Не паддаецца лячэнню [2; 108].

Танк удумліва разважае над праблемай, чаму нават «відушчыя» людзі часам не бачаць ці не хочуць заўважыць і зразумець сутнасць тых шматлікіх спраў, што здзяйсняюцца на іх вачах, і робяцца «невідучымі»? Чаму мала хто можа адкрыта і годна супрацьстаяць трагедыйна-драматычным падзеям, абставінам, калізіям і парадоксам гісторыі? «Невідучыя» ж у большасці сваёй падобныя на чарвякоў з прыгчы Янкі Сіпакова «Наперад, наперад». Гэтыя стварэнні паўзуць наперад і знішчаюць усё на сваім шляху, больш жа ім нічога не трэба рабіць,

бо за іх думаюць і вырашаюць тья, што ідуць наперадзе. І толькі адзін чарвяк засумняваўся ў справядлівасці падобнага механічнага дзеяння, пачаў думаць, ці туды яны ўсе разам ідуць, і адразу ж з іншымі іншадумцамі быў растружаны.

Ілжэпрарок прымушае людзей бачыць толькі тое, у што верыць (ці прыкідваецца, што верыць) сам. Чалавек, нягледзячы на свой востры зрок, падчас не бачыць, куды вядзе яго шлях цывілізацыі, заснаванай на разбурэнні і знішчэнні прыроды і чалавечага ў чалавеку. Таму Максім Танк напрач не прызнае прароцтваў любых ілжэпрарокаў:

Не любіў і не люблю я
У прадказанні бавіцца [4; 85],

а сутнасць прароцтва паказвае праз біблейскія прытчы. Біблія дапамагае нам адрозніць прарокаў і ілжэпрарокаў па іх дзейнасці і справах. Здаецца многае ў маральным плане ўзята Танкам з біблейскіх прытчаў, але на тое ён і класік, каб быць непаўторным і шматгранным. Напрыклад, у зборніку «Мой каўчэг» назоўнік *Бог* ужыты 19 разоў і па сутнасці стаў адзіным сэнсавым цэнтрам кнігі. А ў апошнім паэтычным зборніку «Егата» (што ў перакладзе з лацінскай на беларускую мову азначае – *заўважаныя памылкі ці перапісваю нанова*) у вершы «Калі перад судом» мастак прыгожага слова дапускае іронію на адрас біблейскай прытчы пра Страшны Суд:

Калі перад Судом Апошнім апынуся
І запытаюць, у грахах ці каюся. Спашлюся
На тое, што ў жыццёвым амбарасе
На гэта, Спадары, не меў я часу [4; 97].

Прарокі і святыя для Максіма Танка – гэтыя людзі, што вынеслі цяжар вайны на сваіх плячах, і ён шчыра і ўрачыста заяўляе:

Толькі думаю я
Аб мільёнах іншых
Савецкіх людзей,
Што жыццё ўратавалі
Ўсяго чалавецтва.
...Я іх тройчы свяцейшымі
Ўсіх абвясціў бы,
Запаліўшы ў іх славу
Нязгасныя знічы
На ўсіх кантынентах
Зямлі [2; 12].

Распрацоўваючы тэму «відушчасці» і «невідущчасці», паэт аддае перавагу маральнай чуйнасці, духоўнай чысціні, чалавечнасці, самаахвярнасці. Тытанам над роднай зямлёй паўстае славутая постаць Францыска Скарыны ў вершы Максіма Танка «Гравюры Скарыны», бо «відушчасць» першадрукара сягала праз вякі. Гуманіст і Асветнік, ён яшчэ і стваральнік крыніц адухаўлення, таму ў ягоных гравюрах:

І сёння
Нейкая чароўная
Жыве ў іх сіла,
Якая сляпым
Вяртае зрок,
Глухім – іх слых,
Няпомнячым –
іх памяць,
А без'языкім – мову [2; 130].

У сучасных беларускіх паэтаў праблема «відушчасці» і «невідущчасці» атрымлівае не толькі далейшае развіццё, але і рэалізуецца праз новыя ідэі, вобразы, тэмы. Так, у Васіля Зуёнка ёсць верш «Зрок», прысвечаны выдатнаму гісторыку і дзеячу культуры Міколу Ермаловічу, які, будучы сляпым фізічна, адкрываў далягляды беларусам, здымаў з іх вачэй павой ману і няведання пра тое, што чалавек, нягледзячы на свой востры зрок, падчас не бачыць, куды вядзе яго шлях цывілізацыі.

Цікавай па спосабу вырашэння пастаўленай аўтарам філасофскай праблемы «відушчасці» і «невідущчасці» з'яўляецца прытча Я. Сіпакова «Тья, што ідуць». Па змесце яна складаная, паглыбленая ў медытацыю, цяжка зразумелая, бо вытрыманая ў постмадэрнісцкім стылі. Праўда, аўтар прытчы па-майстэрску спалучае рэальны і віртуальны свет, або перакрываювае разнапланавыя вобразы, чым актыўна стварае мастацкую непаўторнасць.

Відавочна, што глыбіня, значнасць дадзенай праблемы абумоўлена пастаянным жаданнем чалавецтва ўсебакова спазнаць сябе ў атачэнні прыроды, але толькі як галоўную свядомую часцінку Сусвету. Паступова ўздымаючыся ад няведання з'яў да іх адноснага, але больш поўнага, разумення, людзі рухаліся наперад. Гэты твор працягвае ідэю пошукаў народам сябе.

«Відущчасць» у агульным плане – гэта імкненне да добра і святла, разумення існасці абранага шляху і ў той жа час – гэта адказнасць за «невідущчых», якія могуць наўцям пайсці за прарокам. «Невідущчасць» – цемра, цяжкі, пакутны сон, якога павінен пазбавіцца чалавек, каб пачаць жыццё па больш-менш прыстойных і гарманічных правілах.

Літаратура

1. Багдановіч М. Поўны збор твораў: У 3 т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992–1995. – Т. 1 – С. 266.
2. Танк М. Збор калосся: Вершы. – Мінск: Маст. літ., 1989. – С. 12, 108, 130.
3. Танк М. Збор твораў: У 6 т. – Мінск: Маст. літ., 1979. – Т. 3. – С. 23.
4. Танк М. Егата: Вершы. Пераклады. – Мінск: Маст. літ., 1996. – С. 27, 85, 97.
5. Філаматы і філарэты: Зборнік. – Мн.: «Беларускі кнігазбор», 1998. – С. 343.
6. Эсхіл. Прыкуты Праметэй. Сафокл Антыгона. – Мінск, 1993. – С. 92.